

Norsk skyld i Jo Nesbøs *Flaggermusmannen* og *Kakerlakkene*

ELLEN REES

Universitetet i Oslo

SAMMENDRAG Jo Nesbøs to første kriminalromaner, *Flaggermusmannen* (1997) og *Kakerlakkene* (1998), foregår begge i utlandet, i henholdsvis Australia og Thailand, og begge tar opp store globale utfordringer. I *Flaggermusmannen* setter Nesbø fokus på Australias undertrykkelse av aboriginer, og i *Kakerlakkene* er det sexturisme generelt og pedofili især som kommer under lupen. Problemstillingen i artikkelen er i hvor stor grad Nesbø eksplisitt eller implisitt argumenterer for norsk medskyld i disse globale utfordringene, eller i hvor stor grad han implisitt framstiller Norge som uskyldig sammenliknet med andre land.

NØKKELORD jo nesbø | flaggermusmannen | kakerlakkene | urbefolkning | sexturisme | krimlitteratur

Liz hadde halvt på fleip sagt at «takk» alltid var det første ordet en hvit mann prøver å lære innfødte.

(Nesbø, 1998, s. 115)

Hittil har Jo Nesbø gitt ut elleve kriminalromaner om politimannen Harry Hole. Flere av disse foregår helt eller delvis i utlandet, og i dem problematiserer Nesbø flere store samfunnsutfordringer knyttet til globalisering. Det er særlig de to første bøkene, *Flaggermusmannen* fra 1997 og *Kakerlakkene* fra 1998, som etablerte Nesbø som en krimforfatter med et stort engasjement for urettferdighet i en global kontekst. Men dette engasjementet er ikke utelukkende positivt eller entydig, og det er verdt å notere seg at de to første bøkene er blant de siste Hole-romanene som er blitt oversatt til engelsk (Forshaw, 2013, s. 83). Det er nemlig Nesbøs tredje bok om Hole, *Rødstrupe* (2000), som førte til hans internasjonale gjennombrudd. I denne boka foregår handlingen for det meste i Norge, med historiske tilbakeblikk til østfronten.

I dag regnes Nesbø blant de virkelig store internasjonale krimforfattere uavhengig av opphavsland, og han ansees i tillegg å være en viktig del av den skandinaviske krimbølgen som har fått merkelappen «Nordic noir», sammen med Stieg Larsson, Henning Mankell og flere andre. Harry Hole-bøkene er oversatt til mange språk og er å få kjøpt så å si overalt, fra Dhaka til Dubai og fra Mumbai til Montreal. I en artikkel om hvorfor *Nordic noir* som fenomen er blitt så populært, skriver Jakob Stougaard-Nielsen «When Nordic crime fiction travels abroad, it is consumed as a globalised cultural good, desirable precisely for its blend of recognisable generic forms and its somewhat exotic local anchoring» (Stougaard-Nielsen, 2016). Her er det det hjemlige nordiske miljøet som er «eksotisk» for en ikke-nordisk leserkrets. Slik sett avviker Nesbø fra mønsteret når han i de to første Harry Hole-bøkene velger å plassere sin etterforsker i omgivelser som framstår som eksotiske fra et norsk perspektiv, og ikke omvendt.

Blant norske forfattere er det kun Henrik Ibsen som er i nærheten av å være like eksponert som Nesbø internasjonalt. Mens Ibsen er suveren i klasserom og på teaterscener verden over, dominerer Nesbø (eller «Nesbo») som det ofte står på forsidene til de oversatte bøkene) flyplasser og kiosker. Ibsen hører til i den skjønnlitterære og kunstneriske eliten, mens Nesbø opererer innenfor trivallitteraturens enorme marked. Dette betyr at Nesbø som oftest havner utenfor pensumet i norskfaget, til tross for at han desidert er den norske forfatteren som leses av flest mennesker i dag.

Både Ibsen og Nesbø er samfunnsengasjerte forfattere som skriver om de største utfordringene i deres respektive samtid. I denne artikkelen ser jeg nærmere på hva Nesbø gjør med to av de største samfunnsutfordringene som globaliseringen har ført til, nemlig a) staters systematiske undertrykkelse av urbefolkninger og b) sexindustrien og den tilhørende internasjonale sexturismen.

KRIMINALLITTERATUR OG GLOBAL DANNELSE

Kriminallitteratur regnes som en populærkulturell uttrykksform. Andrew Nestingen skriver at «Popular fictions create new terms, images, and assemblages, which generate novel forms of self-understanding and recognition, which in turn respond to challenges and dialogues undergoing transformation» (Nesting, 2008, s. 41). Krimromaner kan med andre ord betraktes som en viktig arena for bearbeidelse av de samfunnsutfordringene som preger vår tid. Ikke bare det, hevder Nestingen, men slike populære fiksjoner deltar også direkte i kampen om det han kaller «sosial transformasjon», gjennom forfatterens bearbeidelse av språk og bilder (Nesting, 2008, s. 41). I forlengelse av dette hevder Stougaard-Nielsen at:

The recent history of Scandinavian crime fiction [...] can to a large extent be understood as a multifaceted, popular cultural response to the broader, socio-cultural upheavals prompted by the progressive welfare state, the years of rapid modernization and economic growth, the wider consequences of the affluent consumer society and its crises from the early 1970s onwards. (Stougaard-Nielsen, 2017, s. 20)

Mens forskere som Nestingen og Stougaard-Nielsen stort sett har beskjeftiget seg med hvordan dette kommer til uttrykk på «hjemmefronten», er jeg interessert i hva som skjer når krimforfattere tar opp det man kan kalle et mer internasjonalt orientert perspektiv og retter oppmerksomhet mot hvordan det nordiske velferdssamfunnet er avhengig av et skjult men symbiotisk forhold til undertrykte mennesker fra andre verdensdeler. Man kan si at Nesbø lar sin helt gjennomgå en slags global dannelsesprosess når han sender Harry Hole ut i verden.

Nesbøs håndtering av undertrykkelsen av urbefolkninger og utbredelsen av sexturisme i disse bøkene er kompleks, tvetydig og på mange måter problematisk. Det betyr at det kan være nyttig å undersøke implikasjonene av hans framstilling av disse temaene nærmere. Kanskje nettopp fordi sjangeren består av enkle og gjenkjennbare elementer, er det forholdsvis lett å rette fokus mot det tematiske innholdet. Men på den andre siden, nettopp fordi bøkene er bygget opp av klisjeer og stereotyper, kan det være vanskelig å få øye på om det finnes en tydelig samfunnskritikk i bøkene, og, i så fall, hva den består av. Det er påfallende i både *Flaggermusmannen* og *Kakerlakkene* hvordan Nesbø opprettholder ideen om norsk uskyld i møte med disse globaliserte problemstillingene; han antyder at urettferdigheten foregår for det meste i en ikke-norsk kontekst, og en leser uten tilstrekkelig kunnskap om norske forhold kan fort gå glipp av det faktumet at disse samfunnsutfordringene rammer også Norge i aller høyeste grad. Slik sett kan det se ut som om global dannelse muligens trekker oppmerksomheten bort fra en vel så viktige nasjonal dannelse i Holes tilfelle.

FLAGGERMUSMANNEN

I *Flaggermusmannen*, som foregår i Australia, får Harry Hole Andrew Kensington som partner; Kensington er betydelig eldre enn Hole og er aborigin, en etnisk gruppe som Hole i utgangspunktet vet ingenting om. I boka finnes det flere viktige karakterer som er aboriginer; i tillegg til politimannen Kensington møter Hole også bokseren Robin Toowoomba og den tidlige fallskjermhopperen – nå uteliggere – Joseph Walter Roderigue. Alle tre gir Hole grundig opplæring i aust-

ralsk historie og særlig den urettferdige behandlingen som aboriginene er blitt utsatt for siden europeere kolonialiserte landet på 1700-tallet. I romanen er Holes status som utlending – og nordmann – viktig, både for utviklingen av plottet, og fordi Nesbø bevisst sammenlikner de to landene og kulturene. Som hvit, europeisk utlending kan Hole gripe inn der Kensington ikke kan. Hans status som utlending gjør at de aboriginene han møter, er overbærende når han stiller dumme, til og med støtende spørsmål om deres kultur og bakgrunn. Vi ser et typisk eksempel på dette allerede i åpningssekvensen, da Kensington henter Hole ved flyplassen:

«*You must be an aborigine,*» spurte han idet de svingte ut på motorveien.

«*Guess there's no foolin' you, officer,*» svarte Kensington og kikket i speilet.

«*In Norway we call you 'australneger' – Australian negro.*»

Kensington holdt blikket i speilet.

«*Really?*»

Harry begynte å føle seg ille til mote.

«Eh, jeg mener bare å si at dine forfedre tydeligvis ikke tilhørte straffangene som ble sendt hit fra England for to hundre år siden,» unnskyldte Harry seg for å vise at han i alle fall hadde et minstemål av kunnskap om landets historie.

«*That's right, Håo-li,* mine forfedre var litt tidligere ute. Førti tusen år for å være nøyaktig.»

Kensington gliste i speilet. Harry lovet seg selv å holde kjefte en stund. (Nesbø, 1997, s. 11)

Hole blir flau, og det er nok meningen at også leseren skal kjenne på, og kanskje kjenne igjen, det pinlige ved situasjonen. Hole skjønner at han bør prøve å redde situasjonen, og Kensington gjør det ekstremt lett for ham.

Hole slipper i det hele tatt billig fra slike situasjoner gjennom hele romanen. Trekløveret Kensington – Toowoomba – Joseph har tydeligvis tette bånd til hverandre og virker oppriktig interessert i å lære Hole om aboriginenes skjebne. Ken-

sington har vært som en far for den unge bokseren og har også en lang forhistorie med Joseph. De kjenner hverandres historier ut og inn.

Hole er vitne til flere rasistiske utsagn. Et (hvitt) vitne forteller Kensington «‘Jeg sa at hun ikke skulle gå den veien om Bridge Road og fiskemarkedet når hun skulle hjem om kvelden. Det er mørkt der og masse svartinger og gulinger ...’ Han så forskrekket på Andrew Kensington: ‘Jeg beklager, jeg mente ikke å ...’» (Nesbø, 1997, s. 21), og en (hvit) vakt ved en båthavn sier «For å være helt ærlig, synes jeg alle aboriginer ser like ut» (Nesbø, 1997, s. 315), bare for å nevne to eksempler av mange. På den ene siden kan det virke som om Nesbø vil vekke leserens empati for aboriginene i boka; Hole (og leseren) kan se at dette er diskriminerende og urettferdig, selv om etterforskeren selv er i nærheten av å si liknende ting flere ganger i løpet av boka. Men på den andre siden oppstår det en slags skadefryd over å lese (og kanskje også å skrive) andre menneskers politisk ukorrekte kommentarer. Det at også Hole sier mye dumt om aboriginer, gjør det vanskeligere for leseren å vite hvem hun egentlig skal ha sympati med.

Nesbø, som tilbrakte fem uker i Australia mens han skrev romanen, har tydeligvis lest seg opp på Australias historie, og særlig på hvordan den historiske utviklingen har påvirket aboriginene. Kensington forteller Hole, for eksempel:

Aboriginer er omtrent helt fraværende i samfunnslivet i Australia, bortsett fra i politiske saker som går på aboriginske særinteresser og aboriginsk kultur. Australier betaler avlat ved å ha aboriginsk kunst hengende på veggene i husene sine. Derimot er aboriginene godt representert i sosialkøene, selvmordsstatistikkene og fengslene. Hvis du er aborigin, er sjansen din for å havne i fengsel 26 ganger større enn for en annen australier. [...] Og likevel er ikke Australia mer rasistisk enn andre land, vi er jo en flerkulturell nasjon med folk fra hele verden boende her. Det betyr bare at det lønner seg å ta på en dress når du går på restaurant. (Nesbø, 1997, s. 19)

Nesbø bruker en religiøs metafor (det å kjøpe aboriginsk kunst som «avlat») for å beskrive hvordan de hvite håndterer deres skyldfølelser, noe som understreker hvor grunnleggende og eksistensiell denne skyldfølelsen er. Igjen er Kensington merkbart overbærende, denne gangen overfor sine landsmenn. Han framstår som en pragmatiker som verken vil eller kan ta opp kampen mot diskrimineringen mot sitt eget folk og sin egen person.

Kensingtons unge lærling Toowoomba ser annerledes på disse forholdene. Han fører en lang samtale med Hole om all urett som er blitt begått mot aboriginene, og spør også Hole om norske forhold. Gjennom hans oppramsing av flere skrek-

kelige historiske begivenheter vekker Toowoomba leserens sympati og bidrar til å bevisstgjøre dem om forhold i Australia. Han er sjarmerende og engasjert, men virker ikke radikal, bare mindre villig enn sin gamle mentor Kensington til å være overbærende. Det kommer derfor som et sjokk når leseren til slutt finner ut at det er han som står bak mordene både på flere unge, blonde kvinner og på Kensington. Motivet på mordene er hevn: «[...] som du sikkert vet er psykopater ofte paranoide, eller de lider av andre vrangforestillinger. Min vrangforestilling er at min livsoppgave er å hevne mitt folk» (Nesbø, 1997, s. 305). Når man først forstår at det er Toowoomba som er morderen, framstår den lange samtalen han og Hole har hvor de sammenlikner Australia og Norge, som enda viktigere enn først antatt.

Toowoomba er den av de tre aboriginiske karakterene som er mest direkte i sin kritikk av europeernes behandling av aboriginene. Når Hole på typisk vis har stilt et uinformert og essensielliserende spørsmål til Toowoomba, setter Toowoomba Hole på plass: «Du synes du har sagt noe galt, og uten å tenke over det tror du at jeg reagerer som et såret barn. Det faller deg ikke inn at jeg er intelligent nok til å ta høyde for at du er utlending» (Nesbø, 1997, s. 148). Toowoomba utdyper en viktig tematikk, nemlig det paradoksale ved (noen former for) politisk korrekthet: «Det gjelder ikke bare deg, Harry. Selv hvite australier er hysterisk påpasselige så de ikke sier noe galt. Det er det som er så paradoksalt. Først tar de fra folket vårt stolthet, og når den er borte er de livredde for å trække på den» (Nesbø, 1997, s. 147–148).

Det Toowoomba forteller om forholdene i Australia i denne samtalen med Hole, er unektelig sant og historisk verifiserbart.¹ Toowoomba er dermed i utgangspunktet den mest troverdige av alle Holes informanter. Det er derfor problematisk når Nesbø gjør ham til en psykopatisk morder som dreper for å hevne undertrykkelsen av aboriginer. Dette undergraver troverdigheten hans og gjør det lett å avskrive den (berettigete) kritikken han retter mot australske myndigheter, som en gal manns sammensvergelsesteorier.

En anonym australsk blogger har skrevet følgende om Nesbøs overfladiske forhold til tematikken han tar opp i boka, på bokbloggen *Reactions to Reading*: «[...] I am particularly peeved when preached at about complex issues such as my country's handling of indigenous issues by someone who spent 5 weeks here before writing a book» (2013). Derimot har så å si ingen profesjonelle kritikere jeg har funnet, vært like kritisk til Nesbøs bruk av dette materialet. At den stemmen i romanen som gir uttrykk for den sterkeste kritikken av undertrykkelsen av aboriginer, nemlig aboriginen Toowoomba, også er en psykopatisk seriemorder, skaper

1. Se for eksempel Damien Short, *Reconciliation and Colonial Power: Indigenous Rights in Australia* (Ashgate, 2008).

en paradoksal identitetspolitisk situasjon. Når Nesbø som hvit, vestlig forfatter bruker en ikke-hvit, ikke-vestlig karakter som talerør for en kritikk av Vesten, for så å umyndiggjøre ham ved å avsløre at han egentlig er psykopat, blir forfatterens etiske ståsted utydelig; uttrykker Nesbø som forfatter solidaritet med Toowoombas kritikk av vesten, eller bruker forfatteren Toowoombas mentale tilstand for å undergrave denne kritikken og opprettholde Vestens hegemoni? Troverdigheten til Toowoombas kritikk av vesten er lettere å avfeie når Nesbø velger å gjøre ham til psykopat. En vestlig leser slipper dermed å ta kritikken på alvor så lenge kilden er psykisk syk.

Nesbø benytter seg av aboriginsk kulturell kapital når han lar Toowoomba fortelle aboriginske legender. De fungerer som hypodiegetiske (innskutte) fortellinger og kan muligens leses allegorisk som kommentarer til mordgåten og persongalleriet. De danner også en slags struktur for romanen, hvis tre deler er oppkalt etter legendariske figurer i disse fortellingene, men effekten av disse legendene forblir overfladisk. Det som tilsynelatende kan virke positivt og inkluderende, undergraves når Nesbø kun bruker aboriginenes tradisjonelle fortellinger fra den såkalte drømmetiden som staffasje i romanen; Nesbøs bruk av disse legendene kan til syvende og sist likne på hvite australieres tendens til å samle på aboriginsk kunst, som en slags «avlat».

Det som gjør romanen relevant for en undersøkelse av skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globalisert tid, er det faktumet at Nesbø inviterer leseren til å reflektere over norske forhold og sammenlikne dem med den australske undertrykkelsen av aboriginene. Rett etter at Toowoomba har levert sin kritikk av europeernes undertrykkelse av aboriginene, ber han Hole å fortelle om Norge. Holes korte beskrivelse av hjemlandet sitt legger direkte opp til en sammenlikning mellom historiske utviklinger i de to landene:

Harry fortalte. Om fjorder og fjell og folk som bosatte seg et sted midt imellom. Om unioner, undertrykkelse, Ibsen, Nansen og Grieg. Om landet der oppe i nord som anså seg som et driftig og fremsynt folk, men som mest av alt lignet en bananrepublikk. Som hadde skog og havner når hollendere og engelskmenn trengte trelast, som hadde fossefall når man oppfant elektrisiteten, og som på toppen av alt fant olje rett utenfor stuedøren. (Nesbø, 1997, s. 148).

Hole nevner «undertrykkelse», men uten å spesifisere hvem som er undertrykket; det er likevel nærliggende å koble «unioner» og «undertrykkelse» sammen. Det er altså sannsynligvis hvite nordmenn som tidligere er blitt undertrykket av først Danmark og så Sverige, han forteller om her. Hole sier ikke et ord om at også

Norge har en urbefolkning som er blitt utsatt for liknende trakassering, undertrykkelse og diskriminering som australske aboriginer. Ved å ikke nevne samenes historie kan det virke som om Nesbø forsøker å late som om den norske statens systematiske undertrykkelse av samer ikke har funnet sted, og for en leser uten kjennskap til norske forhold ville det være umulig å vite ut fra romanen at Norge faktisk har en slik urbefolkning på lik linje med aboriginene i Australia.

Det er oppsiktsvekkende å skjule en så viktig del av Norges historie, gitt tematikken i *Flaggermusmannen*, og særlig når romanfiguren Harry Hole har sagt at hans egen mor, som døde seks år før handlingen i romanen finner sted, er «halvt same» (Nesbø, 1997, s. 89). Dette gjør det nesten utenkelig at ikke han kjenner til hva samene er blitt utsatt for. Samenes historie bør også være kjent for de aller fleste norske lesere, og særlig de som leste boka på 1990-tallet da den kom ut. Da Nesbø publiserte *Flaggermusmannen* i 1997, husket fremdeles veldig mange nordmenn Alta-saken, som varte fra 1968 til 1982, da samenes manglende rettigheter for alvor ble tatt opp til offentlig debatt (Berg-Norlie & Tvedt, 2016). Som respons på dette vedtok Stortinget en egen «samelov» i 1987, hvis formål var «å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe i Norge kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv» (LOV-1987-06-12-56 §1-1.). I *Flaggermusmannen* refererer Nesbø flere ganger til Eddie Mabo-rettssaken, som startet i 1985 og førte til slutt i 1993 til Australias «Native Title Act», en lovendring som har en god del til felles med sameloven i Norge (nntt.gov.au). Denne bakgrunnen gjør at fraværet av referanser til norske samer i ei bok – skrevet mindre enn ti år etter at sameloven trådte i kraft – som både problematiserer undertrykkelsen av aboriginer i Australia og sammenlikner Australia med Norge, er påfallende.

Det at Nesbø unngår å referere til samene i Norge, er problematisk fordi det gjør det lett for en ikke-samisk norsk leser enten å ignorere den langvarige og feilslåtte fornukspolitikken som samene ble utsatt for, eller å fraskrive den norske staten ansvaret for denne politikken (se også Bjorvands artikkel om samme sak i denne boka); det er på en måte «smertefritt» å peke på feilene som er blitt gjort i Australia, når man ikke er tvunget til å erkjenne at de samme feilene er begått i eget land. En ikke-samisk norsk leser av *Flaggermusmannen* vil således kunne beholde sin status som skyldfri i spørsmålet om undertrykkelsen av urbefolkningen, sammenliknet med hvite australiere. Dette hører til en lang tradisjon av forestillinger om norsk uskyld sammenliknet med europeiske kolonimakter, samtidig som Norge dro nytte av kolonivirksomheten til for eksempel Danmark og Sverige (Vuorela, 2009). Det blir en ufullstendig global dannelsesprosess når man ikke trekker inn erfaringer fra eget land i et komparativt perspektiv.

KAKERLAKKENE

I *Kakerlakkene* tematiserer Nesbø sexindustrien i Thailand generelt, og barnepornografi og barneprostitusjon især. Det ujevne maktforholdet mellom privilegerte nordboere og fattige thailendere står i fokus. Før leseren møter etterforskeren Harry Hole hjemme i Oslo, åpner Nesbø boka med et kort tilbakeblikk på oppveksten til den unge prostituerte thailandske kvinnen som tilfeldigvis finner det første mordofferet; vi får skissert i grove trekk hvorfor en ung bondejente fra landet prostituerer seg i Bangkok. Hjemme i Oslo blir Hole utpekt som den rette mannen til å etterforske mordet på den norske ambassadøren i Thailand, mannen den unge kvinnen fant død på et hotell med det lugubre navnet «Octopussy». Da Hole treffer en bekjent akkurat idet han skal dra hjemmefra, oppstår følgende urovekkende replikkutveksling:

«Ut og reise?» spurte han.

«Javisst.»

«Syden eller?»

«Bangkok.»

«Aleine?»

«Jepp.»

«Say no more ...»

Han ga Harry tommelen opp og blunket. (Nesbø, 1998, s. 31)

Det antydes ikke bare at den andre mannen går ut fra at Hole reiser som sexturist, men også at dette er en kul ting å gjøre, noe mannen selv kunne tenke seg å være med på. Thailands rennommé bekreftes ytterligere av Holes thailandske kollegaer; etterforskeren som leder saken, forteller Hole: «[...] Thailand har sannsynligvis den største tettheten av perverterte mennesker i hele verden, folk som har kommet hit ene og alene fordi vi har en sexindustri som dekker alle behov. Og da mener jeg *alle* behov» (Nesbø, 1998, s. 53). Det oppstår dermed en slags tvetydighet i boka, fordi man kan spørre seg om dette og liknende utsagn egentlig er en samfunnskritikk, eller om det heller bidrar til å normalisere denne sexindustrien.

Hole er en typisk hardkokt eller *noir* helt. Han kan beskrives som moralsk tvetydig, monoman, nevrotisk og ufin i relasjoner med kvinner, alt sammen typiske trekk for en *noir* helt (Hayward, 1996, s. 118), eller som «world-weary», «fallibly human» og «susceptible to temptation», slik det står i en beskrivelse av den klassiske hardkokte heltens (Porter, 2006, s. 97). Ifølge filmviteren Susan Hayward, «The ambiguity of his [*noir* heltens] character is paralleled by the contortions of the plot, whose complexities seem unresolvable, particularly by the hero, who, until the very end, seems confused and unclear about what is happening» (Hayward, 1996, s. 118–119). Men, noe paradoksalt, framstilles Hole som overraskende naiv når det gjelder sexindustrien og misbruk av barn. Som politimann er han vant til å være i kontakt med prostituerte og halliker (en prostituert er en viktig informant i *Flaggermusmannen*, og han har sågar sex med henne i fylla), men han betrakter ikke seg selv som forbruker eller sexturist. Han vet overraskende lite om sexindustrien, og må spørre thailandske kollegaer og andre nordmenn i Thailand flere ganger om forholdene der. Vi ser et eksempel på Holes uskyld i følgende utveksling:

«Har du sett barna som går rundt og selger tyggegummi?»

Harry nikket. Det krydde av dem rundt go-go-barene i Patpong.

«Det er den såkalte hemmelige koden. Tyggegummi betyr at de er til salgs.»

Harry kom med et grøss på at han hadde kjøpt en pakke Wrigley's av en barbeint, svartøyd guttunge som hadde sett livredd ut, men Harry hadde trodd det var fordi det var så mange mennesker og så bråkete der (Nesbø, 1998, s. 201).

Denne umiddelbare og naive reaksjonen er beviset på at vi som lesere kan stole på Hole, til tross for at han ofte framtrer som en voldelig og uberegnelig alkoholiker med en tendens til å miste kontroll i pressede situasjoner.

Når Hole oppdager en låst koffert med bilder av en uidentifisert voksen mann som har sex med barn i bilen til mordofféret, skjønner både han og leseren at ulovlig sex med mindreårige har noe med saken å gjøre. Til tross for Holes tvetydige moralske status viser hans reaksjon igjen at han har skrupler:

I det gule lyset fra billyktene trådte detaljene på svart/hvitt-fotografiet fram. Med ett begynte han å fryse. Han hadde selvfølgelig hørt om det, hadde til og med lest rapporter og snakket med kollegaer på sedelighetsavdelingen om det, men det var første gang Harry så et barn bli knullet av en voksen. (Nesbø, 1998, s. 51)

Vi skjønner at bildet har gjort inntrykk på ham når han lar være å drikke seg full for bedre å kunne fokusere på saken, og når han ikke får sove: «Men hver gang han lukket øynene fikk han bildet av en liten, naken thaigutt i lyset fra billyktene på netthinnen, så han foretrakk å holde dem åpne en stund til» (Nesbø, 1998, s. 58). Bakteppet for det som skjer i Bangkok, er at Holes egen søster har blitt voldtatt hjemme i Norge. Søsteren har Downs syndrom, og Hole har et nært forhold til henne; dette fører til solidaritet med andre forsvarsløse ofre for seksuell vold.

Tittelen *Kakerlakkene* refererer både til insektene Hole finner i leiligheten han disponerer mens han oppholder seg i Bangkok, og til vestlige pedofile. Fortelleren meddeler at Hole hadde lest «[...] at for hver kakerlakk du oppdager, er det minst ti som har kommet seg unna. Det betydde at de var overalt» (Nesbø, 1998, s. 86). Seinere i romanen får vi vite at dette også gjelder vestlige pedofile i Thailand. Hole er i telefonkontakt med sjefen hjemme i Oslo og spør:

«Snakket du med Hammervoll på Sedelighetsavsnittet?»

«Ja.»

«Hva sa han?»

«At det selvfølgelig ikke finnes noe arkiv over pedofile nordmenn i Thailand.»

«Tenkte meg det. Det helvetes Datatilsynet.»

«Har ikke noe med det å gjøre.»

«Å?»

«Vi laget en oversikt for noen år siden, men måtte bare gi opp å holde den à jour. Det var rett og slett for mange av dem.» (Nesbø, 1998, s. 199)

Igen er Hole naiv, og han skjønner først ikke hvor enormt problemets omfang er. Men implikasjonen er at pedofile nordmenn er som kakerlakker. Det finnes ti skjulte for hver av dem som avsløres.

I et reflektert øyeblikk i romanen tenker Hole følgende tanke: «Ansvar. Var det noe han hadde prøvd å begrave det siste året, så var det ansvaret. Enten det var for levende eller døde, seg selv eller andre. Det medførte bare skyld og ble aldri belønnet likevel» (Nesbø, 1998, s. 160). Hole tenker ikke spesielt på sexindustrien

her; hans refleksjoner over skyld er av mer eksistensiell art. Men koblingen mellom ansvar og skyld er likevel interessant og relevant. Som turist reiser man vanligvis bort fra ansvarene sine i en kortere periode. Som sexturist fraskriver man seg også ansvaret for de økonomiske, sosiale og helsemessige konsekvensene som kjøp av sex nødvendigvis fører til for dem man utnytter seksuelt. Det er kanskje nettopp drømmen om å ikke bli stilt til ansvar for sine handlinger som gjør at sexturisme appellerer.

Det er symptomatisk for Holes status som antihelt at den ene gangen han har samleie i løpet av romanen, er det med en norsk kvinne som har forelsket seg i ham, en ansatt ved den norske ambassaden som heter Tonje Wiig. Selv om Wiig i utgangspunktet ønsker sex med Hole, framstår episoden som noe i nærheten av en voldtekt. Hole nekter å kysse henne, nekter å kle av seg, og drar hjem så fort han kan etterpå. Wiig forsøker å opprettholde fasaden om at det dreier seg om gjensidig nytelse, men begge vet at det ikke er sant: «‘Det var deilig,’ sa hun, men ordene ble hengende i lufta som en absurd, unødvendig løgn, og han svarte ikke» (Nesbø, 1998, s. 296). Seansen er alt annet enn erotisk og meningsfylt, men det er – tross alt – et mer spiselig alternativ enn sexindustrien. Han kunne jo ha gått til en prostituert. Hole beholder således sin posisjon som «rein» antihelt; det er akseptabelt å utnytte denne vestlige kvinnen fordi han formoder at hun utnytter ham i (nesten) like stor grad.

Et annet sted i romanen tar Nesbø opp hva sexturismen har å si for Norges internasjonale status, og hvordan thailandske og norske medier ser annerledes på ofrene og gjerningsmennene. I en samtale med Wiig får Hole vite følgende:

«Som du sikkert husker ble en nordmann bokstavelig talt tatt med buksene nede i Pattaya i fjor. Norske aviser trykket et sjarmerende arrangert bilde av tre små gutter som pekte ham ut for politiet. Mannens ansikt var sladdet, ikke guttenes. I den engelskspråklige utgaven av Pattaya Mail var det omvendt. Dessuten brukte de fulle navn på fyren i ingressen, hvoretter de gikk over til konsekvent å kalle ham ‘the Norwegian’». Tonje ristet på hodet.

«Folk her nede som ikke har hørt om Norge før, visste plutselig at Oslo er hovedstaden fordi det sto at norske myndigheter forlangte å få ham sendt til Oslo med fly. Alle lurte på hvorfor i all verden vi ville ha ham tilbake. Her nede ville han i hvert fall bli sperret inne en god del år.» (Nesbø, 1998, s. 200)

Implikasjonen er at ambassaden anser dette som et problem først og fremst fordi saken skader Norges internasjonale renommé, ikke fordi barn blir mishandlet.

Ifølge Wiig har thailendere ingen sympati for den vestlige gjerningsmannen, og gjør det de kan for å beskytte ofrene. Nordmennene, derimot, ønsker å beskytte gjerningsmannen fra offentlig skam, og har tydeligvis ikke oppfattet det som nødvendig å beskytte identitetene til ofrene; de står uten rett til personvern til tross for at de er mindreårige, og at det er dem som er ofrene i saken. Det er nesten som om norske medier tar det for gitt at de allerede er ødelagt, at det er nytteløst å prøve å beskytte dem etter overgrepene.

Dessuten er barna som er avbildet i avisene asiater, og dermed nærmest automatisk framstilt som «eksotiske» Andre i en norsk kontekst, sammenliknet med den hvite norske gjerningsmannen. Nesbø gjør et ironisk poeng av at vestlige ikke kan eller vil se forskjellen på asiater ved å snu på det og påpeke flere ganger at asiater ikke kan eller vil se forskjellen på vestlige heller. Relativt tidlig i handlingen beskriver Hole en person ved å referere til «[...] det uttrykksløse asiatiske ansiktet» hans (Nesbø, 1998, s. 48). Men kort etterpå kommer følgende utveksling med en thailandsk kollega. Kollegaen Nho spør:

«Du synes kanskje alle thai-ansikter ser like ut?»

Harry skulle til å svare da han så det lille, syrlige smilet på Nhos lepper.

«Akkurat. Du prøver å fortelle meg at alle vi hvitinger ser like ut for dere?»

«Neida. Vi ser forskjell på Arnold Schwarzenegger og Pamela Andersen.»

Harry blottet tennene. Han likte den unge politimannen.

«Greit. Skjønner. 1–0 til deg, Nho.»

«Nho.»

«Nho, ja. Var det ikke det jeg sa?»

Nho ristet smilende på hodet. (Nesbø, 1998, s. 59)

Hole blir dermed satt på plass og begynner å få et noe mer nyansert syn på kulturelle (og etniske) forskjeller. Hvis noen er framstilt i et positivt lys i romanen, er det Holes thailandske kollegaer. Det påpekes at de gjør en umulig jobb for en altfor lav lønn, og at i den graden de er korruperte, er det forståelig gitt at politikere

nekker å betale dem ordentlig (og formodentlig er enda mer korrupte). At de ikke greier å gjøre noe med problemet, har sin naturlige forklaring i maktstrukturer hvor vestlige land utøver press mot thailandske myndigheter:

Myndighetene ønsker at Thailand skal kvitte seg med stempelet som et eldorado for pedofile, det er skadelig for den delen av turismen som ikke er fokusert på sex. Men innad i politiet gis ikke etterforskningen så høy prioritet, fordi det følger en masse bråk med arrestasjoner av utlendinger. De pedofile kommer stort sett fra ressurssterke land i Europa, Japan og USA, som straks setter i gang hele apparatet med krav om utlevering, og dermed har de ambassadefolk som løper i gangene, beskyldninger om bestikkelser og så videre. (Nesbø, 1998, s. 200–201)

Det er med andre ord Vesten som er problemet, både fordi de pedofile hovedsakelig kommer derfra, og fordi landene deres beskytter dem når de egentlig ikke fortjener beskyttelse. Norske myndigheter, antydes det, er enda mindre til å stole på enn (antatt korrupte) thailandske.

Også Wiig er kritisk til norske myndigheters håndtering av nordmenns sexforbrytelser i Thailand. Gjennom en samtale mellom Wiig og Hole sammenlikner Nesbø norske myndigheters arbeid med å bekjempe pedofili i Thailand eksplisitt med nabolandene Danmark og Sverige:

«Myndighetene i Sverige og Danmark er for eksempel blitt enige med thailandske myndigheter om at de skal få lov til å stasjonere politimenn som spesielt skal etterforske saker hvor svenske og danske pedofile er involvert. De har dessuten vedtatt lovendringer som gjør at danske og svenske statsborgere kan dømmes i sine respektive hjemland for overgrep mot barn begått i Thailand.»

«Og Norge?»

Tonje trakk på skuldrene. «Vi har ikke noen avtale med Thailand. Jeg vet at norsk politi har ivret for å få til et tilsvarende opplegg, men jeg tror ikke de norske myndighetene helt skjønner omfanget av det som foregår i Pattaya og Bangkok.» (Nesbø, 1998, s. 201)

I Norge er ikke salg av sex ulovlig, men i januar 2009, ti år etter at *Kakerlakkene* kom ut, trådte en ny norsk lov, den såkalte «sexskjøpsloven», i kraft, som gjorde

det straffbart å kjøpe sex både i Norge og i utlandet. Straffen for kjøp av sex med barn er dobbelt så streng som straffen for kjøp av sex med personer over 18 år.

Det kommer tydelig fram i romanen at staten – enten det er Norge eller Thailand – ikke greier å bekjempe den ulovlige utnyttelsen av barn og andre utsatte grupper. Vi ser i stedet et interessant eksempel på at en norsk «koloni» i Thailand forsøker å regulere egne medlemmers adferd. I en samtale med en perifer karakter, Roald Bork, får Hole vite følgende:

«Det har vært et par nordmenn som har kommet hit ned til Pattaya av de gale grunnene. Som du kjenner til, er jeg en slags nestor i det norske miljøet her i byen, og vi føler et visst ansvar for hva våre landsmenn foretar seg her nede. De fleste av oss er skikkelige folk, og vi har gjort det som måtte gjøres. Disse pedofile jævlene har tross alt ødelagt Pattayas rykte så grundig at flere har begynt å svare med bydeler som Naklua og Jomtien når folk i Norge spør hvor de bor.»

«Hva nøyaktig er ‘det som måtte gjøres’?»

«La meg si det slik at to av dem har reist hjem igjen, og en kom ikke så langt engang.»

«Han datt kanskje ikke ut av et vindu?» foreslo Harry.

Bork lo rungende. «Nei, vi går ikke så langt. Men jeg antar det er første gang politiet har fått et anonymt telefontips på thai med nordlandsk aksent.» (Nesbø, 1998, s. 266)

Her dreier det seg sannsynligvis om en gammeldags «skam-kultur», der fellesskapet regulerer avvikende og uønsket adferd ved å utstøte individer.

Etter at Nesbø har kretset rundt pedofilitematikken gjennom hele boka, er det overraskende å oppdage til slutt at den har svært lite med mordgåten å gjøre. Ingen av de tre som blir myrdet, døde fordi de er pedofile, selv om en av dem faktisk viser seg å være pedofil. Heller ikke morderen er pedofil. Motivet for de tre mordene har utelukkende med penger å gjøre, og morderen bruker det ene offerets pedofili som en enkel måte å avlede oppmerksomhet på. En komplisert arvesak gjør at både ambassadøren og datteren hans blir myrdet slik at gjerningsmannen kan gifte seg med enken og dermed få tak i en arv på 50 millioner norske kroner. Forretningsmannen Ove Klipra blir myrdet dels fordi gjerningsmannen vil dekke

over at han lurte Klipra for penger, og dels for å prøve å få politiet til å tro at det er Klipra som har myrdet de to andre og så tatt sitt eget liv. Det at Klipra tilfeldigvis også er pedofil, gir bare gjerningsmannen en lett måte å fingere et utpressingsmotiv på; hvis ambassadøren hadde forsøkt å utpresse Klipra for penger på grunn av hans pedofili, ville Klipra ha hatt et motiv for å ta livet av ambassadøren.

Boka slutter uten noen form for oppreisning eller rettferdighet for ofrene for vestlig sexturisme. Heller ikke den prostituerte kvinnen som Nesbø åpnet boka med, dukker opp igjen. Etter en lang, komplisert og nesten tegneserieaktig kampsekvens mellom Hole og gjerningsmannen og en avskjedsscene mellom Hole og hans thailandske sjef på sykehuset, får leseren bare vite at Hole forsøker å nedkjempe de onde minnene sine i et opiumhus, formodentlig samme sted i Bangkok han var innom en gang tidligere i løpet av etterforskningen (Nesbø, 1998, s. 339). Så å si ingenting har forandret seg, og det er nærliggende å tro at det snart dukker opp ti nye vestlige pedofile som tar den avdøde Klipras plass.

KONKLUSJON

Hole slipper ikke upåvirket fra møtene med undertrykkelse av urinnvånere og seksuell utnyttelse av mindreårige. Han som nordmann i verden opplever kultur møter, men det han lærer om verdenen og seg selv, er bare nedslående og ødeleggende. Han forstår muligens aboriginer og thailendere litt bedre enn før oppholdene i Australia og Thailand, men denne kunnskapen gjør ikke verden til et bedre, mer rettferdig sted. Begge romanene slutter med at etterforskeren tyr til en form for selvmedisinering som tradisjonelt sett også er assosiert med disse gruppene. I *Flaggermusmannen* begynner han å drikke igjen etter å ha vært tørrlagt lenge, og i *Kakerlakkene* begynner han å misbruke opium for å dempe den psykiske lidelsen som saken har påført ham. Statistisk sett har urbefolkningsgrupper som for eksempel aboriginer og nordamerikanske indianere lenge hatt svært høye tall for misbruk av alkohol, og det finnes en forbindelse mellom prostitusjon og misbruk av narkotika.² Sann sett kan man kanskje si at Hole identifiserer seg med disse gruppene og går inn i deres lidelser i så stor grad at han gjentar det

2. Det finnes mye forskning på historiske faktorer som har ført til alkoholmisbruk hos urbefolkninger. Se for eksempel Knut S. Larsens «Social Crisis and Aboriginal Alcohol Abuse» (*Australian Journal of Social Issues* 14.2 1979) og Fred Beauvais' «American Indians and Alcohol» (*Alcohol Health and Research Word* 22.4 1998). Det finnes også flere studier av forholdet mellom prostitusjon og stoffmisbruk. Se for eksempel Amy M. Young, Carol Boyd og Amy Hubbells «Prostitution, Drug Use, and Coping with Psychological Distress» (*Journal of Drug Issues* 30.4 2000).

samme destruktive mønsteret som har ødelagt mange liv hos dem. Gjennom sitt alkohol- og stoffmisbruk viser Hole en ironisk form for solidaritet med disse gruppene.

Men den store forskjellen er at Hole alltid har sitt privilegerte ståsted som hvit, mannlig nordmann å falle tilbake til. Relativt tidlig i *Flaggermusmannen* bekjenner Hole for sin svenske kjæreste at han er (på det tidspunktet tørrlagt) alkoholiker: «Jeg har hele mitt liv vært omgitt av mennesker som er glade i meg. Jeg har fått alt jeg noensinne har spurt om. Jeg har kort sagt ingen forklaring på hvorfor jeg ble det jeg ble» (Nesbø, 1997, s. 89). Det er nærliggende å tro at han sliter med dårlig samvittighet, en dårlig samvittighet som er eksistensiell, og som kanskje nettopp kommer av at han ikke takler å være privilegert når han som politimann ser så mye elendighet rundt seg. Implikasjonen er at grupper som er utsatt for systematisk undertrykkelse, har en forståelig grunn til sitt alkohol- og stoffmisbruk.

Til syvende og sist er det viktig å huske at det ikke er disse gruppene – aboriginene og thailandske barn utsatt for seksuell mishandling – som er de faktiske (mord-)ofrene i *Flaggermusmannen* og *Kakerlakkene*.³ Det er tvert imot henholdsvis en rekke unge, vakre hvite kvinner og tre velstående nordmenn som sto i veien for en annen nordmanns griskhet, som er ofrene i disse kriminalromanene. Aboriginsk kultur og thailandske sexarbeidere framstår til syvende og sist nærmest bare som staffasje i romanene, med det ene viktige unntaket av Robin Toowoomba, den psykopatiske seriemorderen som på usannsynlig vis hevner seg på Vesten ved å voldta og drepe unge blondiner.

Nettopp det komplekse og tvetydige ved måten Nesbø framstiller disse store samfunnsutfordringene på, gjør at bøkene egner seg til diskusjon. Holes status som hardkokt eller *noir* helt gjør at leseren ikke kan stole helt på hans syn på ting, men det gjør det også mulig for Nesbø å ta opp ting på en politisk ukorrekt måte og forhåpentlig åpne for nærmere ettertanke og refleksjon over både Norges globale ansvar og individets personlige ansvar. Samtidig risikerer Nesbø at Holes ambivalente ståsted gjør det mulig for leseren å fraskrive seg en eventuell kritikk av den rollen Norge og nordmenn spiller i den globale utnyttelsen av utsatte grupper. Hvis man har tilstrekkelig kunnskap om norske forhold og lover, kan bøkene leses samfunnskritisk, men uten kjennskap til disse forholdene er det en viss fare for at leseren ikke tar innover seg at urettferdighet skjer ikke bare i det store utlandet, men også i Norge.

3. Andrew Kensingtons død kompliserer dette noe, men han blir myrdet fordi han er i ferd med å avsløre morderens identitet, og er derfor ikke hovedmålet for gjerningsmannen.

LITTERATUR

- Berg-Nordlie, M., & Tvedt, K.A. (2016). Alta-saken. *Store Norske Leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Alta-saken> (lest 17.10.17)
- Forshaw, B. (2013). *Nordic Noir: The Pocket Essential Guide to Scandinavian Crime Fiction, Film & TV*. Harpenden Herts: Pocket Essentials.
- Hayward, S. (1996). *Key Concepts in Cinema Studies*. London: Routledge.
- Nesbø, J. (1997). *Flaggermusmannen*. Oslo: Aschehoug.
- Nesbø, J. (1998). *Kakerlakkene*. Oslo: Aschehoug.
- Nesting, A. (2008). *Crime and Fantasy in Scandinavia: Fiction, Film and Social Change*. Seattle: University of Washington Press.
- Porter, D. (2006). The Private Eye. I M. Priestman (red.), *The Cambridge Companion to Crime Fiction* (s. 95–114). Cambridge: Cambridge University Press.
- Reactions to Reading (2013). Review: The Bat by Jo Nesbø. <https://reactionstoreading.com/2013/01/06/review-the-bat-by-jo-nesbo/> (lest 17.10.17).
- Sameloven (1987). Lov om sameting og andre samiske rettsforhold. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1987-06-12-56> (lest 17.10.17).
- Sexkjøpsloven (2008). Lov om endringer i straffeloven 1902 og straffeprosessloven (kriminalisering av kjøp av seksuell omgang eller handling mv.). <https://lovdata.no/lov/2005-05-20-28/§316> (lest 17.10.17).
- Stougaard-Nielsen, J. (2016). Nordic Noir in the UK: The Allure of Accessible Difference. *Journal of Aesthetics and Culture* 8. Hentet fra <http://dx.doi.org/10.3402/jac.v8.32704>.
- Stougaard-Nielsen, J. (2017). *Scandinavian Crime Fiction*. London: Bloomsbury.
- Vuorela, U. (2009). Colonial Complicity: The «Postcolonial» in a Nordic Context. I S. Keskinen, S. Tuori, S. Irmi & Diana Mulinari (red.), *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region* (s. 19–34). Surrey, UK: Ashgate.